

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.2

Бойко В.В.
*кандидат економічних наук, доцент, докторант
Національного інституту стратегічних досліджень*

ПАРАДИГМА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

PARADIGM OF THE STATE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

АНОТАЦІЯ

У статті опрацьовано понятійний апарат системи економічної безпеки держави, ідентифіковано якісні ознаки системи, визначено наукові течії формування парадигми безпеки. Досліджено архітектуру системи економічної безпеки держави. Визначено та проведено характеристику функцій системи економічної безпеки держави, серед яких мобілізаційна, конкурентоспроможна, моніторингова, превентивна, координаційна та захисна. Визначено тенденцію посилення соціальної компоненти системи економічної безпеки. Сформовано концептуальні позиції розуміння змісту системи безпеки.

Ключові слова: система, економічна безпека, держава, загроза, ризик небезпека, інституції, функція.

АННОТАЦИЯ

В статье обработан понятийный аппарат системы экономической безопасности государства, идентифицированы качественные признаки системы, определены научные течения формирования парадигмы безопасности. Исследована архитектура системы экономической безопасности государства. Определена и проведена характеристика функций системы экономической безопасности государства, среди которых мобилизационная, конкурентоспособная, мониторинговая, превентивная, координационная и защитная. Определена тенденция усиления социальной компоненты системы экономической безопасности. Сформированы концептуальные позиции понимания теоретического содержания системы безопасности.

Ключевые слова: система, экономическая безопасность, государство, угроза, риск, опасность, институты, функция.

ANNOTATION

Definitions of state economic security are worked out in the article, as well as qualitative features of the system are identified and scientific schools of security paradigm formation are determined. The architectonics of the state economic security system is studied in the article. The characteristic of the features of state economic security is identified and defined, including mobilization, competitive, monitoring, preventive, coordinating and protective functions. The trend of strengthening the social components of economic security is determined in the article. The conceptual positions of security system understanding are also formed.

Keywords: system, economic security, state, threat, risk, danger, institutions, function.

Постановка проблеми. Глобалізаційні виклики і загрози, що посилюються в умовах лібералізації економічних відносин та інтеграції, вимагають необхідності формування превентивних механізмів захисту національних інтересів для забезпечення підтримки процесів соціально-економічного розвитку та розширеного відтворення. В контексті цього актуа-

лізується проблема забезпечення економічної безпеки держави, вирішення якої потребує першочергового дослідження сутнісно-функціональних характеристик системи безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні засади дослідження системи економічної безпеки держави відображені в працях таких учених, як В. Глущенко, Б. Данилишин, Є. Крихтін, В. Куценко, О. Іляш, Г. Пастернак-Таранушенко, Т. Поснова, А. Сухоруков, М. Чижевська та ін. Авторами опрацьовано питання набору складових економічної безпеки, системи індикаторів оцінювання її рівня, інституційного базису економічної безпеки, формалізації організаційно-економічних механізмів зміцнення безпеки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри активізацію останнім часом наукових розробок у сфері економічної безпеки держави, науковцями ще недостатньо опрацьовані питання структуризації системи безпеки, ідентифікації її складових компонентів, визначення ключових функцій та дослідження парадигми системи економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення економічної безпеки держави є комплексною проблемою, що обумовлено як її сутнісно-функціональними властивостями, так і стратегічним характером, вирішення якої потребує дотримання системного підходу. Система (в перекладі з грецької мови – «сполучення») є одним із фундаментальних понять природничих, технічних і соціальних наук. Науковці Р. Акофф і Ф. Емері під системою розуміють сукупність двох і більше елементів, що діють за таких умов: 1) параметри функціонування кожного елемента впливають на поведінку цілої системи; 2) функціонування елементів та їх вплив на систему є взаємозалежними; 3) якщо існують підгрупи елементів, тоді кожна з них у взаємозв'язку впливає на розвиток цілої системи, але жодна не здійснює такого впливу незалежно; 4) кожна частина системи наділена властивостями, що втрачаються, якщо

її відокремити від системи [1]. Своєю чергою, Л. Мельник тлумачить систему через призму двох концептуальних засад:

– матеріально-енергетична сукупність взаємопов'язаних складових, що об'єднані прямими та зворотними зв'язками в єдине ціле;

– саморозвиваюча та саморегулююча визначеним чином упорядкована матеріально-технічна сукупність, що функціонує та керується як відносно стійке єдине ціле на основі взаємодії, розподілу та перерозподілу доступних ресурсів, енергії та інформації, що забезпечує переважання ролі внутрішніх зв'язків над зовнішніми [5, с. 10].

Симбіоз таких сформованих позицій дозволяє виділити якісні ознаки системи, серед яких: 1) обов'язкова наявність упорядкованої сукупності складових елементів, функціонування яких визначається встановленими закономірностями, нормами та правилами; 2) сталий характер взаємозв'язків між складовими елементами, що виникають у процесі діяльності системи; 3) потоки ресурсів, інформації та енергії як всередині самої системи, так і в процесі її взаємодії із зовнішнім середовищем; 4) наявність чіткої ієрархічної структурної побудови з розподілом повноважень, обов'язків, відповідальності та центрів контролю в процесі реалізації основних функцій системи; 5) здатність до саморозвитку та саморегуляції системи, що формують її самодостатність і незалежність у ході суспільного обміну; 6) наявність у цілісної системи властивостей і характеристик, що є непритаманними для її складових елементів, взятих окремо.

Формалізація системи відбувається виключно в результаті сукупної взаємодії її складових елементів. Натомість автономне функціонування відокремлених блоків системи ресурсно неспроможне забезпечити якісне виконання покладених на неї функцій, що заздальгідь дозволяє визначити систему як цілісну ієрархічну взаємоузгоджену сукупність підсистем, блоків і складових елементів, що органічно поєднані між собою взаємозв'язками та взаємозалежностями, функціонування яких спрямоване на досягнення заздальгідь визначених цілей на засадах структурованості, ресурсної спроможності та керованості. В контексті цього раціональною є позиція Г. Пастернака-Таранушенка стосовно взаємопов'язаності та нерозривності організації захисту всіх видів національних інтересів (політичного, військового, економічного, правового тощо) у системі безпеки держави [6, с. 29].

Концептуально виділяють три наукові течії формування парадигми національної економічної безпеки: 1) камералізм (середина XIX ст., основоположником якої є Ф. Ліст). Цільовими пріоритетами забезпечення економічної безпеки представники цієї школи визначали захист національних економічних інтересів держави засобами формування механізмів про-

тидії зовнішньоекономічним загрозам та посилення конкурентних позицій держави на міжнародній арені. Ключовими інструментами зміцнення економічної безпеки вважалися протекціонізм у торговельній політиці, боротьба з контрабандою та удосконалення експортно-імпоротної політики; 2) кейнсіанство (30-ті роки XX ст.). На протигагу зовнішнім викликам основним джерелом загроз економічній безпеці держави Дж.М. Кейнс вважав нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу національної економіки, що зумовлює до збільшення безробіття, посилення інфляційних процесів, економічної стагнації тощо. Низька ефективність господарських комплексів ресурсно неспроможна забезпечити соціально-економічну стабільність і гарантувати високі стандарти якості життя населення, що визначалися фундаментальною основою економічної безпеки держави, досягнення належного рівня якої запропоновано здійснювати на засадах використання механізмів та інструментів державного регулювання економікою; 3) інституціоналізм (друга половина XX ст., ідеолог Е. де Сото). Надмірна лібералізація економічних відносин поставила під сумнів самодостатність ринкових відносин та недоцільність їх регулювання з боку держави. З огляду на це виникла необхідність побудови ефективних механізмів суспільного контролю на засадах формування адекватного інституційного середовища забезпечення економічної безпеки, що встановлює «єдині правила гри» для суб'єктів економічних відносин на всіх ієрархічних рівнях [2, с. 97–98].

Стратегічні цілі та вихідний ресурсний потенціал держави визначають структуру системи економічної безпеки, її функціональні складові, набір індикаторів оцінювання її рівня, механізми та засоби зміцнення економічної безпеки. Якісною властивістю ефективної системи безпеки є її здатність еволюціонувати відповідно до зміни викликів, загроз і пріоритетних завдань у конкретний період часу. Неможливо досягнути абсолютного стану безпеки та знівелювати до нуля дестабілізуючий вплив загроз. Однак це не є свідченням функціональної обмеженості чи неспроможності системи економічної безпеки держави. Процеси функціонування, розвитку та поступальних змін неодмінно продукують дестабілізуючі впливи. Таким чином, досягти абсолютної безпеки можна лише за умови перебування у стані спокою, якому непритаманні будь-які процеси взаємодії, що апіорі є неможливим з огляду на відсутність замкнених економічних систем.

Для забезпечення функціональної спроможності системи економічної безпеки держави важливими є не лише наявність адекватної організаційної структури внутрішніх підсистем, блоків, механізмів та елементів, але й міцних і надійних взаємозв'язків між ними, що забезпечують раціональний баланс повноважень, обов'язків і відповідальності в про-

цесі формування безпечних умов розвитку суспільства з одночасним узгодженням інтересів суб'єктів усіх ієрархічних рівнів управління безпекою. На формування структури системи економічної безпеки держави мають вплив як внутрішні вихідні параметри, що визначають її ресурсно-функціональний потенціал, так і зовнішні чинники, які є слабо керованими та прогнозованими. Останні залежать не лише від економічних, але й геополітичних впливів, що є невідконтрольними економічним законам. Схе-

матична декомпозиція архітектури системи економічної безпеки держави представлено на рис. 1.

Наявність численних внутрішніх структур і взаємозв'язків системи економічної безпеки держави обумовлює складність управління процесами формування безпеки, оперативного корегування її параметрів, створення гнучких механізмів захисту національних інтересів. Поряд з цим система безпеки залежить від синергічного впливу цілої сукупності внутрішніх і зовнішніх

Рис. 1. Схематична декомпозиція архітектури системи економічної безпеки держави
Джерело: власна розробка

детермінант, параметри розвитку яких є автономними. Низька здатність до прогнозування параметрів розвитку нестабільного середовища формалізує ключове завдання системи безпеки, а саме мінімізацію негативної дії деструктивних впливів. Це дозволяє ідентифікувати принципову відмінність системи економічної безпеки серед інших соціально-економічних систем, для яких характерна ресурсно-функціональна підтримка процесів розвитку, що полягає в орієнтації на проектування безпечних умов на перспективу.

На думку О. Іляш, побудова захисного механізму за умов підвищеної нестабільності серед-

овища функціонування системи потребує оперативної мобілізації ресурсів щодо забезпечення організованого цілеспрямованого протистояння існуючим загрозам. Наявність внутрішнього та зовнішнього середовищ по відношенню до системи безпеки, відповідно, вимагає формування адекватних механізмів захисту: зовнішній механізм покликаний забезпечити раціональну взаємодію з оточуючим середовищем, у свою чергу, внутрішній – здійснювати боротьбу зі структурними загрозами, що спричинені недосконалістю самої системи економічної безпеки [4, с. 39]. З огляду на природу та характер

походження зовнішні загрози є менш керованими, ніж внутрішні, однак це зовсім не означає, що потрібно недооцінювати потенційну небезпеку з боку останніх, адже внутрішні дестабілізуючі впливи спроможні зруйнувати систему безпеки зсередини. Органічна взаємодія зовнішньої та внутрішньої надбудови формують структуру системи економічної безпеки держави, складові елементи якої націлені на ефективну реалізацію конкретних функцій, характеристика яких представлена на рис. 2.

Багатофункціональний характер економічної безпеки заздалегідь визначає складну ієрархічну будову системи її забезпечення, що включає макро- (держава), мезо- (регіон), мікро- (підприємство) та нано-рівні (людина). Таким чином, поряд із горизонтальними, системі безпеки притаманні вертикальні взаємозв'язки, що структурують параметри розвитку кожного з вказаних ієрархічних рівнів, але не порушують автономію останніх.

Останнім часом серед учених спостерігається суттєве посилення соціальної компоненти системи економічної безпеки та ролі останньої в активізації процесів сталого розвитку держави. Така позиція відслідковується в працях таких науковців, як Б. Данилишин [3], О. Іляш [4], Є. Крихтін [9], Т. Поснова [7], М. Чижевська [10] та ін. З однієї сторони, посилення соціальної спрямованості системи безпеки є наслідком підвищення рівня потреб людини, стандартів якості життя населення та гуманізації суспільних процесів, що є мож-

Рис. 2. Функції системи економічної безпеки держави

Джерело: власна розробка

ливим за рахунок нарощення обсягів виробничо-ресурсного потенціалу світової економіки та перегляду пріоритетних ціннісних людських орієнтирів, а з іншої – стало очевидним, що забезпечення високих соціальних стандартів життя населення є потужним стимулятором активізації процесів економічного розвитку, розширеного відтворення та зміцнення безпеки держави. На сьогодні необхідність соціальної орієнтації системи економічної безпеки України обумовлюється такими чинниками, як: 1) наростаюча соціальна напруга в суспільстві, спричинена низьким рівнем ефективності виконання органами державного управління делегованих їм повноважень; 2) відсутність рівного доступу населення до можливості якісного задоволення базових прав і потреб; 3) існуючі диспропорції регіонального розвитку; 4) об'єктивна доцільність та нагальна необхідність проведення системної реформи в соціальній сфері; 5) високий рівень безробіття та наростаючі темпи трудової міграції населення. З огляду на це стратегічною метою системи економічної безпеки держави визначають формування такого стану національної економіки, який поряд із забезпеченням військово-політичної та економічної стабільності на засадах побудови ефективних механізмів протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам дозволяв створити б комфортні умови для життя та всебічного розвитку людини [8, с. 76].

Висновки. Опрацювання сутнісно-теоретичних характеристик системи економічної безпеки держави забезпечило ідентифікацію концептуальних позицій розуміння її змісту в таких аспектах, як: 1) об'єктивна потреба в структуризації економічних відносин та мінімізації конфліктів інтересів між суб'єктами економічного обміну; 2) інституційна надбудова системи державного управління, покликана сформувати комфортні «правила гри» в умовах постійних змін параметрів розвитку оточуючого середовища; 3) цілісна сукупність економічних, організаційних, правових, інституційних інструментів, функціонування якої спрямована на досягнення безпечних умов розвитку людини та суспільства; 4) функціональний базис формування та нарощення виробничо-ресурсного потенціалу національної економіки та його трансформації в напрямі досягнення та підтримки процесів сталого розвитку держави; 5) логічно-структурний комплекс заходів, спрямований на протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам економічного середовища, цільовим критерієм оптимальності функціону-

вання якого є мінімізація втрат, понесених у результаті дестабілізуючих впливів.

Система економічної безпеки перебуває в органічній взаємодії з процесами соціально-економічного розвитку та розширеного відтворення в державі. З однієї сторони, формування інституційно-спроможної системи безпеки можливе в умовах наявності потужних ефективних господарських комплексів національної економіки, що функціонують на інноваційних засадах, а з іншої – реалізація превентивної та захисних функцій безпеки є первинною фундаментальною основою для налагодження ефективного господарювання. Тому побудова системи економічної безпеки визначається базовим стратегічним пріоритетом державної політики у внутрішній та зовнішніх сферах, досягнення якого забезпечує захист національних інтересів і підвищення рівня добробуту та якості життя населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери ; пер. с англ. под. ред. И. Ушакова. – М. : Советское радио, 1974. – 272 с.
2. Глуценко В.В. Еволюція формування парадигми національної економічної безпеки / В.В. Глуценко // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. наук. праць Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави» (Харків, 21 лютого 2014 р.). – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 96–99.
3. Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2010. – № 1. – С. 20–28.
4. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : [монографія] / О.І. Іляш – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.
5. Мельник Л.Г. Економіка розвитку : [монографія] / Л.Г. Мельник. – Суми : ИТД «Университетская книга», 2006. – 662 с.
6. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статистику процесу забезпечення / Г.А. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
7. Поснова Т.В. Соціальний механізм економічної безпеки / Т.В. Поснова // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка, право». – 2014. – № 1(64). – С. 64–69.
8. Система економічної безпеки держави / Під заг. ред. д.е.н., проф. А.І. Сухорукова. – К. : ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
9. Соціальна політика та економічна безпека / Під заг. ред. Є.І. Крихітіна. – Донецьк : Каштан, 2004. – 336 с.
10. Чижевская М.Б. Социальная безопасность: анализ и практика экономического исследования / М.Б. Чижевская // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – № 1(56). – С. 31–38.